

WSCHODNIOŚLAWIAŃSKIE NAZWY MIEJSCOWE MOTYWOWANE PRZEZ NAZWY OSOBOWE I ICH FUNKCJE (UJĘCIE DIACHRONICZNE)

Słowa tematyczne: ojkonim, antroponim, funkcje nazw miejscowych, symbol kolektywny, pamięć zbiorowa

Dawne sławiańskie nazwy miejscowe stanowią bogaty zbiór. Zarówno historycy osadnictwa, jak i językoznawcy starali się uporządkować go, opracowując odpowiednie klasyfikacje¹. Najbardziej ogólna z nich zakłada podział nazw miejscowych na: 1) pochodzące od wyrazów pospolitych oraz 2) pochodzące od antroponimów (Miklosich, 1864, s. 1)². W konstrukcjach drugiego typu w szczególności znajduje odzwierciedlenie antropogeniczność fenomenu kulturowego i społecznego, jakim niewątpliwie jest miasto. Przedmiotem omówienia będą tutaj ruskie i rosyjskie nazwy miejscowe motywowane przez nazwy osobowe.

Założenie miasta wiązało się z przełamaniem przestrzeni (Eliade, 1992, s. 28–31). Nazwy miejscowe występują jako narzędzia jej osławiania i organizowania przez człowieka. Najstarsze grody ruskie miały tradycyjny układ. Ich jądro stanowiło umocnione centrum, skupiające najistotniejsze funkcje. U stóp niektórych założeń obronnych z czasem wyrastały osady rzemieślnicze i kupieckie, tworząc wraz z nimi załączki organizmów miejskich. Powstawaniu i trwaniu dawnych grodów towarzyszyły wielorakie symboliczne sensy. Zdaniem socjologów miasta (Lefebvre, 1991, s. 269–273) i semiotyków kultury (Toporow, 2000) wszystkie one składają się na tzw. tekst miasta. Co istotne, w miejscach trwałego osiedlania się społeczności zachodziły zwykle procesy krystalizacji tożsamości zbiorowej. W ośrodkach tych koncentrował się i łączył w jedno „historyczny komponent ludzkiej przeszłości kolektywnej” (Mioduński, 2013, s. 79). Nazwy miejscowe stanowiły manifestację owego kolektywnego symbo-

¹ Szerzej o tym zob. Superanska, 1973, s. 149–158.

² Dziś raczej wśród nazw miejscowych wyróżnia się formacje pochodzące od apelatywów i ogólnie od innych nazw własnych; zob. Malec, 2003, s. 14.

lizmu³. W nazwach dawnych grodów zawarte są z reguły nawiązania do okoliczności towarzyszących ich zakładaniu, a ponadto znaczenia odnoszące się do przyszłych losów miast. Zdeponowany w nich pozostaje na ogół mit założycielski. Nazwa miasta jest zatem jak gdyby „zwiniętą”, skondensowaną fabułą, która w sytuacjach komunikacyjnych ulega rozwinięciu do postaci tekstu (Żyłko, 2000, s. 13; Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 15). Ojkonimy występują jako znaki obiektów przestrzennych, skupionych w nich społeczności i wytworzonych przez te społeczności w toku dziejów różnorodnych ponadjednostkowych idei⁴. W nazwie następuje zbiorowa identyfikacja wyobrażeń związanych z danym miejscem⁵. Pozwala to ojkonimom pełnić funkcję nośników pamięci historycznej⁶.

Przyczyny powstawania grodów na Rusi były zróżnicowane. Zagadnienie to szczegółowo omawia S. V. Ūškov (1939, s. 20–24, 131–140)⁷. Według tego badacza początkowo książęta zakładali grody w celu umocnienia granic swych posiadłości. Takie przeznaczenie miały warownie zbudowane przez Jarosława Mądrego wzdłuż rzeki Roś, prawego dopływu Dniepru. Nie miały one podgrodzia, jedynie tzw. *detinec*. Od X w. książęta ruscy wznosili też grody dla siebie i swej świty w miejscach pobytu w czasie poboru podatków oraz popasu w trakcie wypraw i podróży. W pewnym sensie stanowiły więc one feudalne centra finansowo-administracyjne dla okolicznych terenów rolniczych, miejsca przeznaczone na zjazdy polityczne, punkty zbiorcze wojsk itp. Grody tego typu wyrastały na starych szlakach osadniczych, obszarach żyznych gleb i terenach bezleśnych. Część grodów ruskich usytuowana była wzdłuż głównego szlaku rzeczno-średniowiecznej Rusi — „od Waregów do Greków”, tzn. wzdłuż linii Wołchow–Dniepr i dalej ku Morzu Czarnemu. Sukcesy Rusi w handlu z innymi ziemiami sprawiły, że konieczne stało się tworzenie punktów skupu, składowania i odprawiania za granicę miejscowych towarów. W sąsiedztwie siedzib książęcych wyrastały podgrodzia (ros. *posad*), w których rozwijał się handel i rzemiosło.

³ Szczegółowo o symbolach kolektywnych zob. Fleischer 2002, s. 42–50.

⁴ A. Wallis (1990, s. 34–35) nazywa miasto przestrzenią integralną, tj. określoną całością przestrzenną podporządkowaną określonej całości społecznej. W opinii tego badacza „przestrzeń integralna stanowi zarówno materialną, jak i kulturową płaszczyznę odniesienia dla różnego rodzaju zachowań grupy, która tą przestrzenią włada. [...] Przestrzeń integralna stanowi obszar kumulacji i koncentracji rozmaitych wartości — ekonomicznych, artystycznych, sakralnych, kulturowych” (Wallis, 1990, s. 37).

⁵ O roli nazwy miasta i nazw obiektów miejskich w podtrzymywaniu pamięci społeczno-historycznej i zbiorowej tożsamości jego mieszkańców zob. Dahin 2006.

⁶ Szerzej na ten temat zob.: Kula 2002, s. 22–27; Wolnicz-Pawłowska 2006.

⁷ Polemikę z poglądami S. V. Ūškova zob. Tihomirov 1956, s. 52–64.

1. NAZWY MIEJSCOWE OD NAZW GRODÓW, UTWORZONYCH OD IMION ZAŁOŻYCIELI

Najstarszy typ stanowią nazwy grodów obronnych utworzone od imion założycieli. U podstaw pierwotnych ruskich ojkonimów odantropomicznych legła zasada realnoznaczeniowa, czyli ścisły związek nazwy z obiektem. Kluczowa była tu relacja posesywności.

1.1. Nazwy miejscowe z formantem *-jb

Najdawniejsze nazwy miast to przymiotniki dzierżawcze rodzaju męskiego z formantem *-jb od złożonych imion osobowych, m.in.: *Volodimer* (< *Volodimer* + *-jb, ze stwardnieniem -rb w późniejszym okresie; dwa grody — jeden na Wołyniu, po raz pierwszy wzmiankowany w 988 r., nazwany na cześć Włodzimierza Światosławowicza, oraz drugi nad rzeką Kłażmą, założony w 1108 r. przez Włodzimierza Monomacha); *Vsevolož* (< *Vsevolod* + *-jb; gród wzniesiony pod koniec XI w., nazwany na cześć księcia czernihowskiego Wsiewołoda, syna Jarosława Mądrego). Formant *-jb powodował zmiękczenie poprzedzającej go spółgłoski, przy czym po końcowym dźwięku wargowym podstawy pojawiało się [l] epentetyczne, zob.: *Mstislavl'* (< *Mstislav* + *-jb; gród założony w pierwszej połowie XII w. przez księcia smoleńskiego Mścislawa); *Ároslavl'* (< *Ároslav* + *-jb; gród wzniesiony około 1010 r. przez Jarosława Mądrego).

1.2. Nazwy miejscowe z formantami -ov-||-ev-, -in-

W tworzeniu dzierżawczych nazw miejscowych uczestniczył również przymiotnikowy przyrostek -ov- z odmianką -ev- oraz przyrostek -in-. Dystrybucja wymienionych formantów była uwarunkowana fonetycznymi właściwościami wyjściowych podstaw. Formant -ov- przyłączano do męskich tematów na spółgłoskę twardą, -ev- do tematów na spółgłoskę miękką. Nazwy miejscowe od nazw osobowych zakończonych na -a tworzone za pomocą formantu -in-. Formanty -ov-||-ev-, -in- o funkcji przynależnościowej napotykamy w nazwach grodów utworzonych od rodzimych imion jednotematowych, np. *Rostov* (: *Rost*; gród po raz pierwszy wzmiankowany w 862 r.), a następnie — również od imion chrześcijańskich, m.in.: *Ūr'ev* (: *Ūrij*; gród założony w 1152 r. przez księcia Jurija Dołgorukiego); *Dmitrov* (: *Dmitr*; gród wzniesiony w 1154 r. przez Dołgorukiego i nazwany ku czci jego nowo narodzonego syna, znanego raczej pod tradycyjnym imieniem i przydomkiem Vsevolod Bol'shoe Gnezdo). Nazwa *Dmitrov* dostarcza ciekawego przykładu projekcji przyszłości w ojkonimie. W chwili wykreowania niosła bowiem informację nie tyle o aktualnym władcy tych ziem, ile o ich przy-

szłym sukcesorze, stanowiąc przepowiednię długiego panowania potomków Jurija Dołgorukiego na danym terytorium. Z podobną intencją książę Daniel I Halicki wybrał zapewne nazwę założonego przez siebie w 1240 r. grodu, która nawiązywała do imienia jego pierworodnego syna — *L'vov* (: *Lev*). Uprawnione wydaje się zatem stwierdzenie o pełnieniu przez nazwy *Dmitrov* i *L'vov* funkcji performatywnej.

Na ojkonimy omawianego typu można spojrzeć jako na konstrukcje atrybutywne składające się z odantroponimicznego przymiotnika dzierżawczego i domyślnego wyrazu *gorod*. W zwięzły sposób odwzorowywały one transparentnie obiekt, do którego się odnosiły.

Dokumentacja źródłowa dotycząca typów słotwórczych nazw grodów ruskich została zgromadzona i przebadana przez S. Rosponda (1972, s. 86–88). Pozwala ona uchwycić zmiany produktywności formantów uczestniczących w tworzeniu najstarszych rodzimych nazw miast motywowanych przez nazwy osobowe.

Wiek	*-jb	-ovb, -evb	-inb	-ovo, -ova	-ino, -ina	-iči
IX–XI	9	8	5	–	–	2
XII	18	25	9	–	–	–
XIII	4	–	–	18	4	–

Analiza danych statystycznych zawartych w powyższej tabeli prowadzi do wniosku o utracie w XIII w. produktywności przez formant *-jb. Wzrost liczby nazw grodów z formantem -ov-||-ev-, -in- w funkcji przynależnościowej daje się zaobserwować od XII stulecia. Już jednak w XIII w. nazwy z -ov-||-ev-, -in- w rodzaju żeńskim i nijakim zaczynają liczebnie dominować nad nazwami z tymi sufiksami w rodzaju męskim, zob.: *Dmitrovo* (selo), *Makar'evo* (selo), *Mikiforova* (derevnâ), *Sosunova* (derevnâ), *Strekalovo* (selo), *Zubarevo* (selo)⁸. Dawny typ stanowią tzw. patronimiczne nazwy miejscowe z formantem -iči-, które są jednak spotykane stosunkowo rzadko (głównie na terytorium zachodnioruskim).

Do XIII w. włącznie wymienione w tabeli formanty uczestniczyły w tworzeniu nazw miejscowych na całym obszarze Rusi. Z badań V. A. Nikonova (1959, s. 328–330) wynika, że obecnie na ziemiach południowych i środkowych kraju dominują ojkonimy z formantem -ka, dodanym do dawnych formacji na -ov-||-ev-, -in-.

⁸ Dane J. Sosnowskiego (2002, s. 37) pokazują, że w XVI w. formacje sufiksalne z -ov-||-ev-, -in- stanowiły najliczniejszą grupę wśród nazw wsi rosyjskich.

2. NAZWY MIEJSCOWE UTWORZONE OD IMION ZAŁOŻYCIELI MONASTERÓW I ŚWIĘTYCH PATRONÓW

Zbliżoną do poprzedniej grupę strukturalno-motywacyjną stanowią nazwy osad okalających monasterów ruskie, utworzone od imion założycieli tych monasterów.

Jak wiadomo, w średniowieczu w państwach słowiańskich, w tym również na Rusi, mnisi wywodzili się zasadniczo spośród przedstawicieli arystokracji (Kłoczowski, 1984, s. 170). Na majątek zgromadzeń składały się głównie wkłady ziemskie lub pieniężne założycieli i osób wstępujących do zakonów. Z osad wokół istniejącego od 1345 r. monasteru troicko-siergijewskiego powstało miasto *Sergiev Posad* (: *Sergij* Radoneżskij, bł.). Osada *Kirillov* (: *Kirill* Belozerskij) nad Jeziorem Siwierskim w obwodzie wołogodzkiem wyrosła z kolei pod murami założonego w 1397 r. monasteru kirillo-bielozierskiego.

Odrębny typ słowotwórczy tworzyły nazwy miejscowe z formantem *-sk*-motywowane imionami świętych patronujących cerkwiom usytuowanym poza obrębem grodów. Jednym z podstawowych obowiązków każdego chrześcijanina było oddawanie w niedziele i święta czci Bogu w budynku kościelnym, co skutkowało koniecznością wznoszenia lokalnych świątyń (Kłoczowski, 1984, s. 147–148, 151–152). Na podgrodziach budowano kościoły na potrzeby zamieszkujących je rzemieślników i zamiejscowych kupców⁹. Wznoszono je także na obszarach wiejskich, przy czym służyły one tutaj zwykle wierzonym z kilku okolicznych siół. Patrocinia parafialnych cerkwi często dawały asumpt do nazwania miejscowości, w których te cerkwie były zlokalizowane: *Dmitrovskij Pogost* (cerkov' Svätogo Velikomučenika *Dimitriâ* Solunskogo), *Frolovskij Pogost* (cerkov' Svätých mučenikov *Frola* i *Lavra*), *Il'inskij Pogost* (cerkov' *Ilii* Proroka), *Koz'modem'ânskij Pogost* (cerkov' Svätých mučenikov i *bessrebrenikov Kosmy* i *Damiana*), *Mihajlovskoe* (cerkov' *Mihaila* Arhangela), *Nikol'skoe* (cerkov' Svätogo *Nikoly* Čudotvorca), *Petrovskoe* (cerkov' Pokloneniâ čestnyh verig Svätogo apostola *Petra*), *Sergievskoe na Grivach* (cerkov' Svätogo *Sergiâ* Čudotvorca). Przy tworzeniu tych nazw kluczowa była motywacja realnoznaczeniowa, tzn. związek ojkonimu z wezwaniem miejscowej świątyni. Nazwy tego typu pełniły niewątpliwie funkcję orientacyjną i lokalizującą.

⁹ W XV–XVI w. podgrodzia utraciły charakter handlowy i przekształciły się w zwykłe osady mieszkalne (Superanskaâ, 2003, s. 46).

3. NAZWY MIEJSCOWE UTWORZONE OD IMION CZŁONKÓW RODZINY CARSKIEJ

Z początku XVIII w. pochodzą nazwy powstałych wówczas miast zawierające niemiecki element *-burg* 'twierdza', dodawany do imion członków rodziny carskiej lub ich świętych patronów, np.: *Sankt-Peterburg* (: *Pëtr* I); *Ekaterinburg* (: *Ekaterina* I, małżonka cara Piotra I). Nazwy te ukuto w okresie rządów Piotra I, wszechstronnego reformatora Rosji. Przejawiała się w nich jego fascynacja zachodnią cywilizacją i dążność do przeszczepienia obcych wzorów kulturowych, także w sferze nominacji proprialne, na grunt rosyjski.

Już za panowania Piotra I w służbie Rosji pozostawali liczni zagraniczni inżynierowie, stoczniovcy, architekci, wojskowi itd. (Serczyk, 1977, s. 69–70). Planowe ściąganie obcych osadników na słabiej zaludnione tereny Rosji rozpoczęło się wraz z wstąpieniem na tron w 1762 r. Katarzyny II, z pochodzenia księżniczki niemieckiej (Bazyłow, 1985, s. 220). Z oczywistych względów to właśnie Niemcy koloniści stanowili najliczniejszą grupę przybyszów. Rozlokowywano ich głównie na środkowym Powołżu. Nazwy osad przez nich zakładanych tworzone zwykle od imion carów i carowych, dodając niemieckie człony: *-dorf* 'wieś' (*Aleksanderdorf*, *Elenendorf*), *-feld* 'pole, rola' (*Aleksandersfel'd*, *Ekaterinfel'd*), *-hof* 'podwórze, dziedziniec' (*Ekateringof*, *Petergof*), *-höh* (od *Höhe* 'wysokość') (*Aleksanderhoh*), *-stadt* 'miasto' (*Ekaterinenstadt*), *-tal* 'dolina' (*Aleksandertal*, *Elizavettal*) (Buczyński, 1997, s. 305).

Później zaczęto konstruować nazwy o analogicznej strukturze z cerkiewno-słowiańskim członem *-grad*, m.in.: *Elisavetgrad* (: *Elisaveta* I, caryca, młodsza córka Piotra I i Katarzyny I), *Konstantinograd* (: *Konstantin*, wielki książę, drugi syn cara Pawła I), *Pavlograd* (: *Pavel*, syn Katarzyny II, późniejszy car Rosji). Nazwa *Pavlograd* zawiera ładunek optywiny, utworzona bowiem została w okresie dzieciństwa carewicza, w nadziei, że w przyszłości obejmie panowanie, utrzymując imperium we władaniu dynastii Romanowów. Mamy tu do czynienia z kontynuacją ruskiej tradycji nadawania miejscowościom nazw życzeniowych.

W drugiej połowie XVIII w. Rosja toczyła wojny z Turcją o dostęp do Morza Czarnego. Wobec pomyślnego przebiegu pierwszej z nich (1768–1774) w kręgach rządzących zrodziła się nadzieja szybkiego wyparcia Turków z całej Europy, podziału zajmowanych przez nich ziem pomiędzy mocarstwa europejskie, a nawet restytucji cesarstwa bizantyjskiego ze stolicą w Konstantynopolu i władcą rosyjskim jako cesarzem (Serczyk, 1983, s. 216–221). Wnuk Katarzyny II, który miał w przyszłości objąć panowanie w Grecji, otrzymał na tę okoliczność imię ostatniego cesarza Bizancjum — Konstantyn. Po zawarciu w 1783 r. traktatu paryskiego sytuacja polityczna w Europie jednak się ustabilizowała, a potencjalni sojusznicy Rosji w dziele rozbioru Turcji stracili zainteresowanie „pro-

jektem greckim”. Rosja musiała zadowolić się dokonaną w tym samym roku aneksją i wyłączeniem spod tureckich wpływów Półwyspu Krymskiego oraz chanatów na północnym i wschodnim wybrzeżu Morza Azowskiego. Pomimo zarzucenia planu Katarzyny II miastom zakładanym na zdobytych na Turcji ziemiach nadawano stylizowane na greckie nazwy z częstką *-pol'* (od gr. *polis*), m.in.: *Ekaterinopol'* (: *Ekaterina* II), *Grigoriopol'* (: *Grigorij* Potëmkin, faworyt Katarzyny II, jeden z pomysłodawców wskrzeszenia imperium bizantyjskiego, głównodowodzący w wojnie z Turcją 1787–1792). W późniejszych latach nazwy z częstką *-pol'* otrzymywały również miejscowości na innych kolonizowanych przez Rosjan terytoriach, m.in. na Kaukazie: *Elizavetpol'* (: *Elizaveta*, małżonka cara Aleksandra I), *Aleksandropol'* (: *Aleksandra*, małżonka cara Mikołaja I).

Omówione typy nazw miejscowych są dowodem próby zachowania w pamięci kulturowej imion członków rodziny carskiej. Świadczą o intuicyjnym przekonaniu o performatywnym potencjale *propriów*. Wykorzystanie określonego antroponimu jako podstawy nazwy miejscowej umożliwiło przedłużenie funkcjonowania tego pierwszego w czasie i przestrzeni.

4. NAZWY MIEJSCOWE PAMIĄTKOWE NADANE KU CZCI PODRÓŻNIKÓW, ODKRYWCÓW I BADACZY

W XIX i XX w. dokonuje się w Rosji dość licznych nominacji obiektów geograficznych za pomocą nazw o charakterze kommemoratywnym, upamiętniających podróżników, pionierów podboju nowych ziem i akwenów oraz ich badaczy. Na podkreślenie zasługuje pojawienie się wówczas po raz pierwszy w toponimii rosyjskiej nazw motywowanych przez nazwiska.

4.1. Nazwy miejscowe formalnie równe motywuującym je nazwiskom

Do najdawniejszych *ojkonimów* utworzonych od nazwisk przez przeniesienie należą *Dikson* (: *Dickson*, Oscar von (1823–1897), szwedzki przemysłowiec, filantrop i podróżnik, sponsor ekspedycji w rejon półwyspu Tajmyr) i *Makarow* (: *Makarov*, Stepan O. (1849–1904), wiceadmirał, dowódca Rosyjskiej Eskadry Oceanu Spokojnego, oceanograf, polarnik). Na drodze transonimizacji utworzono ponadto nazwę przyłodka *Čelüskin* (: *Čelüskin*, Semën I. (1700–1764), polarnik, oficer marynarki). Nazwy bezsufiksalne stanowiły nowy typ toponimów.

4.2. Nazwy miejscowe utworzone za pomocą sufiksu *-sk-*

W okresie staro- i średnioruskim formant *-sk-* uczestniczył aktywnie w tworzeniu nazw miejscowych motywowanych przez imiona osobowe, por. m.in.: *Dmitrovsk* (: *Dmitrij*, Kantemir, gospodar wołoski 1673–1723), *Nikolaevsk* (: *Nikolaj* I, car), *Pavlovsk* (: *Pavel* I, car). Za pomocą tego formantu utworzono także liczne nazwy osad, bazujące na imionach świętych patronujących lokalnym cerkwiom (zob. punkt 2). Pod koniec XIX stulecia sufiks *-sk-* zaczął być również wykorzystywany do kreowania ojkonimów pochodzących od nazwisk, np. *Habarovsk* (: *Habarov*, Erofej P. (1603–1671), pionier podboju rosyjskiego Dalekiego Wschodu).

4.3. Nazwy miejscowe w formie zestawienia rzeczownika pospolitego i nazwiska

W XIX w. narodził się zwyczaj nadawania obiektom terenowym nazw pamiątkowych, będących zestawieniami wyrazu pospolitego (typu: *mys* ‘przylądek’, *more* ‘morze’, *ostrov* ‘wyspa’, *hrebet* ‘łańcuch górski, pasmo górskie’) oraz nazwiska honorowanej osoby w dopełniaczu, m.in.: *Dežnëva mys* (: *Dežnev*, Semën I. (1605–1673), podróżnik i badacz północno-wschodniej Syberii); *Čerskogo hrebet* (: *Čerskij*, Ân (1845–1892), polski geolog i paleontolog, badacz Syberii); *Laptevyh more* (: *Laptevy*, Dmitrij Â. i Hariton P., żeglarze, uczestnicy Wielkiej Ekspedycji Północnej 1733–1743).

Warto przy tym odnotować, że w 1845 r. działalność ekspedycyjną, naukową i oświatową zainicjowało Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne. Większość dziesiętnasto- i dwudziestowiecznych pamiątkowych nazw miejscowych została nadana na jego wniosek.

5. NAZWY MIEJSCOWE NADAWANE KU UHONOROWANIU DZIAŁACZY POLITYCZNYCH, TWÓRCÓW I UCZONYCH

Nazwiska w funkcji podstaw nazw miejscowych na szeroką skalę zaczęto wykorzystywać w Rosji w XX stuleciu. Znaczną grupę stanowią nominacje służące uhonorowaniu wybitnych twórców i uczonych (*Puškin*, *Gor'kij*, *Arsen'ev*, *Lomonosov*, *Čajkovskij*, *Gubkin*), dominują wszelako ojkonimy utworzone na bazie nazwisk aktywistów rewolucji z 1917 r. (*Dzerżinsk*, *Kirov*, *Kujbyšev*, *Leninodar*, *Sverdlovsk*, *Stalingrad*). W okresie radzieckim doszło do wielu przemianowań. Eliminacja nazw związanych z panowaniem carskim w Rosji miała spowodować wymazanie z pamięci zbiorowej dawnych symboli i związanych

z nimi wartości. Celowe niszczenie nośników pamięci powinno było doprowadzić do zerwania więzi z minioną epoką. Dokonywane na masową skalę usuwanie historycznych nazw i renominacje obiektów terenowych skutkowało dezinformacją. Wprowadzenie w XX w. licznych nazw motywowanych ideologicznie pociągnęło za sobą zachwianie systemu nazw miejscowych jako całości przez osłabienie jego najbardziej pierwotnej funkcji — funkcji orientacyjnej (lokalizującej, adresowej). Zawłaszczenie terytorium ziemskiego za pomocą nowych nazw miejscowych, uznanych za pożądane przez klasę dominującą ideologicznie, miało na celu zniszczenie pamięci społecznej, porządkowanej i podtrzymywanej przez historyczne nazwy określonych obiektów. Nazwy motywowane ideologicznie miały zatem programowo pełnić funkcję dezorientacyjną. Nadawanie nazw motywowanych przez nazwiska przywódców komunistycznych służyło naturalnie również upamiętnieniu i rozślawieniu na wieki wybranych jednostek i ich czynów, było więc jednocześnie swoistym tworzeniem nośników pamięci¹⁰.

5.1. Nazwy miejscowe formalnie równe motywuującym je nazwiskom

Tworzono je na drodze transnominacji, tj. przeniesienia antroponimu do zbioru ojkonimów, m.in.: *Puškin* (: *Puškin*, Aleksandr S. (1799–1837), klasyk literatury rosyjskiej); *Gor'kij* (: *Gor'kij*, Maksim (1868–1936), pisarz i publicysta, inicjator socrealizmu w literaturze rosyjskiej); *Arsen'ev* (: *Arsen'ev*, Vladimir K. (1872–1930), rosyjski badacz Dalekiego Wschodu, etnograf i pisarz); *Lomonosov* (: *Lomonosov*, Mihail V. (1711–1765), uczony i poeta, twórca Uniwersytetu Moskiewskiego); *Kujbyšev* (: *Kujbyšev*, Valerian V. (1888–1935), działacz partii bolszewickiej, wysoki urzędnik państwowy RFSSR i ZSRR); *Čaplygin* (: *Čaplygin*, Sergej A. (1869–1942), fizyk, matematyk i inżynier mechanik, twórca podstaw aerodynamiki dużych prędkości); *Kirov* (: *Kirov*, Sergej M. (1886–1934), działacz bolszewicki).

5.2. Nazwy miejscowe utworzone za pomocą sufiksu *-sk-*

Dawny sufiks *-sk-* został niejako reaktywowany w XX w. Za jego pomocą tworzono nazwy miejscowe mające być wyrazem uznania dla aktywistów partyjnych i osób w inny sposób zasłużonych dla ZSRR, m.in.: *Sverdlovsk* (: *Sverdlov*, Ákov M. (1885–1919), radziecki działacz państwowy i partyjny, przewodniczący Uralskiej Obwodowej Organizacji Partyjnej); *Čkalovsk* (: *Čkalov*, Valerij P. (1904–1938), lotnik rekordowy i doświadczalny, kombryg Armii Czerwonej).

¹⁰ Zob. na ten temat Kula, 2002, s. 39.

5.3. Nazwy miejscowe utworzone przez derywację paradygmatyczną

Pojawiły się ponadto ojkonimy utworzone przez derywację paradygmatyczną od nazwisk prominentów radzieckich (według dawnego modelu na *-sk*, por.: *Debrânsk*, *Kozel'sk*, *Poltesk*, *Pronsk*, *Sviâžsk*, *Ryl'sk*), m.in.: *Dzerżinsk* (: *Dzerżinskij*, Feliks Ę. (1877–1926), działacz komunistyczny, organizator pierwszych sowieckich organów bezpieczeństwa); *Urick* (: *Urickij*, Moisej S. (1873–1918), rewolucjonista, bolszewik, przewodniczący piotrogrodzkiej Czeka).

Należy podkreślić, że wielu obiektom nadano tę samą nazwę, gdyż powielanie nazw stało się narzędziem ideologicznego oddziaływania. Według szacunków A. D. Duličenki (1995, s. 200–201) pod koniec lat osiemdziesiątych XX w., a więc u progu pieriestrojki, w ZSRR było np. 277 miast i wsi nazwanych na cześć Włodzimierza I. Lenina (w nawiasach podano liczbę referentów), m.in.: *Leninskij rajon* (81), *Leninskij* (23), *Leninskoe* (45), *Lenino* (29), *Leninabad* (10), *Leninsk* (9), *Leninizm* (5), *Leninka* (5), *Leninûlâ* (4), *Leninogorsk* (3), *Leninskij Put'* (3), *Leninavan* (2), *Leninaul* (2), *Leninkend* (2), *Leningrad* (1), *Lenin* (1), *Leninopol'* (1), *Leninskaâ Sloboda* (1), *Leninskij Luč* (1), *Leninskij Posëlok* (1), *Leninskoe Znamâ* (1), *Leninovka* (1), *Leninodar* (1), *Pamât' Lenina* (1), *Put' Lenina* (1), *Zavet Lenina* (1). Od nazwiska bolszewickiego działacza partyjnego Siergieja Kirowa utworzono 150 ojkonimów, m.in.: *Kirovsk* (7), *Kirovskij* (7), *Kirovskoe* (3), *Kirovo* (3), *Kirov* (2), *Kirovabad* (2), *Kirovograd* (1), *Kirovakan* (1).

Jak wspominałam, wzrost liczby nazw uznaniowych doprowadził do istotnej deformacji dwudziestowiecznego rosyjskiego systemu nazewnictwa miejscowego. Powszechne w latach 1918–1980 zastępowanie ukształtowanych przez stulecia nazw miejscowych nazwami o motywacji ideologicznej wpłynęło na zatarcie historycznej pamięci narodu. Dążenia do rewindykacji tego nazewnictwa wywołują niejednoznaczne reakcje jego użytkowników. Wielu Rosjan nosi w sobie żywe wyobrażenie miasta jako miejsca pamięci, w związku z czym popiera starania o przywrócenie nazw zmienionych przez władze w okresie komunizmu. Działania w ramach rekonstrukcji pamięci przestrzeni przyniosły powrót do historycznych nominacji wielu ośrodków, m.in.: *Ekaterinburg*, *Niżnij Novgorod*, *Samara*, *Sankt-Peterburg*. Ludność napływowa obszarów zurbanizowanych, która osiedliła się na nich w wyniku porewolucyjnych i powojennych migracji, wykazuje jednak osłabioną identyfikację z nowym miejscem zamieszkania i przestrzenią społeczną. Prawdopodobnie to jej głosy powodują odrzucanie w referendach wniosków o przywrócenie miejscowościom przedrewolucyjnych nazw. Teoretycy materializmu naukowego i dawni aparaczczyki partyjni nadal patronują wielu z nich, czego przykładami są: *Dzerżinsk*, *Dzerżinskij*, *Gorki*

Leninskie, Engel's, Kaliningrad, Kirov, Kropotkin, Leninogorsk, Marks. Mimo woli nasuwa się myśl, że być może poczucie tożsamości nie wywodzi się już we współczesnej Rosji z tradycyjnie rozumianej przynależności geograficznej.

Ośrodki o długiej historii przemianowywano niejednokrotnie, m.in.: *Niżnij Novgorod* (od 1221 r.) — *Gor'kij* (od 1932 r.) — *Niżnij Novgorod* (od 1990 r.); *Hlynov* (od 1457 r.) — *Vátka* (od 1781 r.) — *Kirov* (od 1934 r.); *Slobodskoe* (od 1638 r.) — *Oranenburg (Raninburg, Ranenburg)* (od 1702 r.) — *Čaplygin* (od 1948 r.); *Sankt-Peterburg* (od 1703 r.) — *Petrograd* (od 1914 r.) — *Leningrad* (od 1924 r.) — *Sankt-Peterburg* (od 1991 r.); *Ekaterinburg* (od 1772 r.) — *Sverdlovsk* (od 1924 r.) — *Ekaterinburg* (od 1991 r.); *Carskoe Selo* (od 1725 r.) — *Detskoe Selo* (od 1918 r.) — *Puškin* (od 1937 r.); *Sergiev Posad* (od 1782 r.) — *Zagorsk* (od 1930 r.) — *Sergiev Posad* (od 1992 r.). Owe renominacje zdeterminowały palimpsestowy charakter współczesnego nazewnictwa rosyjskich miast.

6. PODSUMOWANIE

Powyższa refleksja stanowi próbę spojrzenia na funkcje pełnione przez rosyjskie nazwy miejscowe jako znaki językowe, a zarazem kulturowe symbole kolektywne, narzędzia identyfikacji zbiorowych wyobrażeń i nośniki pamięci społecznej.

Zaprezentowany materiał pokazuje, że w toku dziejów użytkownicy języka przeszli od nadawania nazw miejscowych opartego na zasadzie realnoznaczeniowej (funkcja lokalizująca, orientacyjna, przynależnościowa) do ich ekstensywnego wykorzystywania w celach wąsko pragmatycznych (funkcja ideologiczna). Niezmiennie jednak ojkonimy bazujące na nazwach osobowych zdają się pełnić funkcję znaków stabilizujących (funkcja kumulatywna) i kształtujących (funkcja performatywna) przestrzeń socjotopograficzną.

Wprowadzenie nowego nazewnictwa miejscowego w dobie radzieckiej było próbą zastąpienia dawnych wyobrażeń społecznych związanych z określonymi obiektami topograficznymi aktualnymi treściami. Świadomość możliwości modelowania postaw ludzkich za pomocą symboli o charakterze kolektywnym, do których zaliczają się nazwy miejscowe, leżała u podstaw działań mających na celu uczynienie z tych nazw narzędzi ustalania nowego systemu wartości, legitymizacji władzy sowieckiej, polaryzowania poglądów społeczeństwa wokół ideologii marksistowsko-leninowskiej i manipulowania nim. Szokuje niewątpliwie liczba nazw miejscowych umotywowanych ideologicznie, nadanych w okresie zmasowanej indoktrynacji komunistycznej w ZSRR. Nie mniej jednak zaskakuje utrzymywanie tego nazewnictwa w obecnych czasach — brak odgórnych regulacji w zakresie przywracania rosyjskim miastom i obiektom miejskim hi-

storycznych nazw i niezrozumiała inercja społeczeństwa rosyjskiego w tej sferze. Zachowywanie porewolucyjnych mian o wymowie politycznej jest bowiem w moim odczuciu publicznym propagowaniem totalitarnych metod i praktyk działania komunizmu. Trwanie przy ukutych w dobie radzieckiej uznaniowych nazwach miejscowych przyczynia się do utrwalania zafałszowanego obrazu dziejów Rosji u jej obywateli. Stanowi pochwałę zbrodniczej ideologii komunistycznej, co uważam za postępowanie wysoce nieetyczne i niewychowawcze. Jest też dowodem zniewolenia intelektualnego społeczeństwa rosyjskiego.

LITERATURA

- Bazyłow, L. (1985). *Historia Rosji*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Buczyński, M. (1997). *Pamiętkowe nazwy miejscowe w językach słowiańskich*. Przeg. do druku S. Warchoł. Lublin: Wyd. UMCS.
- Dahin, A. V. (2006). *Gorod kak mesto pamätovaniâ*. Gumanitarnâ geografiâ. Al'manah, 4, <http://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-mesto-pamyatovaniya> (dostęp: 19 IX 2014).
- Duličenko, A. D. (1995). *Ruskij âzyk konca XX stoletîâ: nekotorye tendencii razvitiâ*. Przegląd Rusycystyczny, z. 3–4, s. 189–204.
- Eliade, M. (1992). *Okultyzm, czary, mody kulturalne*. Eseje. Przeł. I. Kania. Kraków: Oficyna Literacka.
- Fleischer, M. (2002). *Konstrukcja rzeczywistości*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kłoczowski, J. (1984). *Europa słowiańska w XIV–XV wieku*. Warszawa: PIW.
- Kula, M. (2002). *Nośniki pamięci historycznej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Transl. by D. Michelson-Smith. Oxford–Cambridge: Blackwell.
- Malec, M. (2003). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Miklosich, F. (1864). *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen*. Denkschriften der Philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 14. Wien: Gerold.
- Mioduński, L. (2013). *Wyobrażenie miejsca w symbolice kolektywnej — konteksty metodologiczne, kulturowe i literackie*. W: B. Zieliński (red.), *Przestrzenne kody tekstów i narracyjne kody przestrzeni*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM, s. 77–96.
- Nikonov, V. A. (1959). *Geografiâ russkih suffiksov*. *Onomastica*, V, s. 321–345.
- Rospond, S. (1972). *Struktura i stratografiâ drevnerusskih toponimov*. W: A. V. Superanskaâ (red.), *Vostočnoslavânskaâ onomastika*. Moskva: Nauka, s. 9–89.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2013). *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*. Poznań: Wyd. Poznańskie.
- Serczyk, W. A. (1977). *Piotr I Wielki*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Serczyk, W. A. (1983). *Katarzyna II — carowa Rosji*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Sosnowski, J. (2002). Toponimia rosyjska XVI wieku. Nazwy wsi. Łódź: Wyd. UŁ.
- Superanska, A. V. (1973). Obśaã teoriã imeni sobstvennogo. Moskva: Nauka.
- Superanska, A. V. (2003). Nazvaniã dereven' i gorodov (ojkonimiã). W: E. Rzetelska-Feleszko, Cieřlikowa, A., Duma, J. (red.), Słowiańska onomastyka. Encyklopedia. T. II. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, s. 44–55.
- Tihomirov, M. N. (1956). Drevnerusskie goroda. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury.
- Toporow, W. (2000). Miasto i mit. Wybór, przekł. i wstęp B. Żyłko. Gdańsk: Słowo/obraz terytoria.
- Uřkov, S. V. (1939). Očerki po istorii feodalizma v Kievskoj Rusi. Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Wallis, A. (1990). Socjologia przestrzeni. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2006). Pamięć przeszłości, projekcja przyszłości w nazwach własnych. W: S. Gala (red.), Diachronia w badaniach nad językiem i w dydaktyce szkoły wyższej. Łódź: ŁTN, s. 363–374.
- Żyłko, B. (2000). Wstęp tłumacza. Miasto jako przedmiot badań semiotyki kultury. W: W. Toporow, Miasto i mit. Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, s. 5–30.

SUMMARY

RUSSIAN PLACE NAMES MOTIVATED BY PERSONAL NAMES AND THEIR FUNCTIONS (DIACHRONIC APPROACH)

The article focuses on Russian place names motivated by personal names. The anthropogenic character of the cultural and social phenomenon that is a city is reflected in them in a very special way. The aim of the article is to take a look at the functions served by place names as language signs, as well as cultural collective symbols, instruments of communal identification of group representations, and vehicles of collective memory.

The analysis provided shows that throughout history, the users of Russian language moved from place name-giving based on realistic meaning (localization, orientation and possessive functions) to their extensive usage for pragmatic purposes (ideological function). However, Russian oikonyms, especially the constructions based on anthroponyms presented here, seem to enduringly remain the signs stabilizing (cumulative function) and creating (performative function) a socio-topographic space.

Key words: oikonym, anthroponym, place names' functions, collective symbol, collective memory